

Univerza Loránda Eötvösa

Filozofska fakulteta

DOKTORSKA DISERTACIJA

TEZE

Gergely László Bakonyi

**Nastanek in spremembe žanrske strukture v slovenski
književnosti od romantike do moderne**

Doktorska šola: ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola

Vodja doktorske šole: prof. dr. István Lukács DSc

Doktorski študijski program: Szláv irodalmak/Slovanske književnosti

Vodja doktorskega študijskega programa : prof. dr. István Lukács DSc

Člani komisije in znanstveni naslovi:

Predsednica komisije: prof. dr. Katalin Kroó DSc

Ocenjevalca: dr. Mladen Pavičić PhD

dr. habil. Zoltán Virág PhD

Tajnica komisije: dr. Krisztina Menyhárt PhD

Člani komisije: dr. Lajos Pálfalvi CSc

Nadomestni člani komisije: dr. Dorota Várnai PhD

dr. Agneszka Nyitrai-Janiec PhD

Mentor: prof. dr. István Lukács DSc

Budimpešta, 2019

V svoji doktorski disertaciji sem poskušal pregledati nastanek in spremembe žanrske strukture v slovenski književnosti od romantike do moderne, in sicer sem poskušal ugotoviti značilnosti postopka sprememb. O raziskovalnem področju, ki ga zajema naslov *Nastanek in spremembe žanrske strukture v slovenski književnosti od romantike do moderne*, doslej še ni izšla samostojna monografija, prav tako slovenska literarna veda teme ni obravnavala s tega vidika. Obravnavano gradivo je ogromno kljub temu, da zadeva književnost »majhnega« naroda, »majhnega« jezika. Disertacija je razdeljena na šest glavnih poglavij. Uvodu sledita kontekst raziskave in metoda, nato zamejim temo – z analizo konkretnih žanrov oz. skupin žanrov slovenske književnosti 19. stoletja, ki kažejo značilne in izrazite lastnosti. Po pregledu razvoja slovenskega slovstva do romantike se osredotočim na literarno smer Franceta Prešerna in Matija Čopa, ukvarjam se z realizmom, ki ga prepleta tradicija romantike, na koncu omenim še moderno, ki jo je močno zaznamovalo delovanje Ivana Cankarja. Poleg madžarskih in slovenskih leposlovnih besedil in znanstvenih študij sem črpal iz angleške in nemške strokovne literature.

Čeprav je Benedetto Croce pojmoval žanr izrazito skrajno, je opozoril, da kategorija žanra ni zaprta, marveč je zanjo značilna odprtost, žanr je živ, živi v svetu novorojenega besedila, novo besedilo zajema iz strukture in dodaja strukturi, ki ji pripada. Žanr je torej odprta kategorija (Hites 2011: 131-149 in Eco 2006). V disertaciji z naslovom *Nastanek in spremembe žanrske strukture v slovenski književnosti od romantike do moderne* je žanr pojmovan kot poseben stik med besedili, ki nikoli ne pomeni enega, temveč več besedil – kljub temu, da bi teoretično lahko obstajal žanr, ki bi ga predstavljalo le eno literarno delo. Medtem ko je žanr po David Duffu kategorija besedila, ki se vedno znova prenavlja, imata Wellek in Warren žanr za institucijo, Marko Juvan za mediatorja, Irena Avsenik Nabergoj – po Rolandu Barthesu – za zgodovino, Péter Dávidházi za organ, György Poszler pa za fleksibilen imperativ. Todorov indetificira žanr kot kodifikacijo diskurzivne lastnosti, Éva Jeney kot goloba v pravljici o Kralju Matjažu in Alastair Fowler kot družino (pogalvje: *A műfaj mint szövegkapcsolat*). V tej disertaciji, ki izhaja iz pestrosti poimenovanj, je žanr pojmovan kot metafora, s katero prepoznavamo medbesedilne stike, v katerih so si snov, slog, modalnost, oblika, retorične in paratekstualne značilnosti več ali manj podobni, včasih tudi na ekstremen način.

Konvencije v književnosti so močno vezane na narodno kulturo (Fowler 1982: 133), v zvezi s tem vidimo težave tudi v poimenovanju žanrov. Pojem žanra se v

slovenskih literarnovednih zapisih ni enotn, danes se uporabljata dve terminologiji: prva temelji na jezikovni tradiciji, v kateri izrazi izhajajo iz slovanskih jezikovnih korenov (vrsta, zvrst ipd.), druga pa prevzame tujko »genre« (glej Avsenik Nabergoj 2011 in Juvan 2017). Beseda *žanr* je torej predvsem izraz literarne komparativistike, a je tudi res, da jo prav tako uporabljamo v jezikoslovju. Pomen žanra je širši in bolj specifičen od pojmov *vrsta* in *zvrst*, ki sta bolj teoretična, abstraktna, saj ju povezujemo s konvencijo, ki je bistveno vplivala pisanje in recepcijo literarnih besedil, ta konvencija pa je sestavni del horizonta pričakovanja.

Novost disertacije je, da z integrativno uporabo dosežkov literarne zgodovine, literarne teorije in primerjalne književnosti prikazuje splošni pregled stotih let slovenske književnosti (od začetka slovenske romantike do začetka slovenske moderne). S pomočjo transformacije žanrov (Imre 1996) lahko vidimo dve vrsti razumevanja književnosti (S. Varga 2005a): na eni strani književnost pomeni skupnost, ki temelji na poreklu, na drugi strani pa na dediščino. Vidno bo, kako samostojne literarne težnje (Vodnik, Prešeren) omogočajo nastanek žanrske strukture in kako se uresniči raznovrstnost žanrske strukture. Na podlagi navedenega lahko ugotovimo:

1. V raziskavi slovenske književnosti z madžarskega vidika ne moremo mimo opredelitve **literarnih stikov**, ki – kljub temu, da se na prvi pogled se zdijo marginalni – predstavljajo izreden in enkraten del mreže v strukturi književnosti Vzhodne Srednje Evrope. Poleg koeksistenčnega obstoja (I. Lukács 2006: 130) literarni stiki dobijo novo pomensko področje s pomočjo šibkih stikov (Csermely 2005), ki lahko spremenijo pojmovanje marginalnosti in s tem opozorijo na pomen povezovalne vloge del prekmurskih književnikov. Pomen slovensko-madžarskih literarnih stikov je lepo viden, če te stike opazujemo v okviru kompleksnega sistema preučevanja vzhodnosrednjeevropskih književnih procesov.

2. Med dvema književnostma prevodi velikih epskih žanrov v verzih skoraj sploh ne obstajajo. V madžarščini so objavljeni le kratki odlomki slovenskih del (npr. iz *Krsta pri Savici*), v slovenskem prevodu pa je izšel samo prevod Petőfijevega *Apostola*. *Toldi* v knjižno slovenščino še ni preveden, zato je izreden pomen dela Jánosa Kardosa, ki je dva

dela **Aranyeve trilogije** prevedel v **prekmurščino**. Preveda predstavljata zelo visoko estetsko raven. Disertacija pokaže, da je mogoče s pomočjo literarnih prevodov (Arany, Madách) stabilizirati žanrsko strukturo.

3. Prešernov *Krst pri Savici* je zaradi svoje žanrske hibridnosti dober primer za ponazoritev vpliva zunanjih vidikov na strukturo žanrov: izven konteksta Prešernovo delo ni **ep**, v njegovem svojem kontekstu in funkciji, ki jo opravlja, pa ga lahko obravnavamo kot ep. *Krst pri Savici* je torej hibridno delo, v katerem se prepletajo lirski in epski elementi. Kakor je zapisal že Ivan Macun v svoji monografiji (Macun 1863: 41): Prešernovo besedilo je epska pesnitev, ki temelji na liriki. Res je, da je *Krst pri Savici* po snovi deloma junaški, deloma ljubezenski ep, po sestavi byronovska verzna povest, po tonu pa elegija (Juvan 1994: 229). Trditev, da je ep prisoten v zgodovini književnosti kot neke vrste ponikalnica, ki se od časa do časa spet pojavi na površju, zato ne moremo govoriti o njegovem »izumrtju«. Sodobni književnik Bogdan Novak je pri pisanju prvega slovenskega narodnega epa (*Pesem o kralju Matjažu*) segel po temi, ki je v slovenskem knjižnem izročilu trdno zasidrana. Njega epska obdelava se v postmodernem zrcalu morda na prvi pogled zdi anahronistična, a ker je bil mit Kralja Matjaža vedno primeren za razglabljanje o usodi slovenstva, je ta anahronističnost relativna.

4. Vloga **parodije** je v mreži žanrov izjemnega pomena. Po eni strani je neizogibna v postopku sprememb, transformacij, po drugi strani pa pomeni zelo močen stik med besedili, saj brez medbesedilnosti tega žanra ne moremo opredeliti. Medtem ko je v madžarskih raziskavah parodija epov prisotna, v slovenskih ostaja v ozadju, čeprav konteksti Jenkovega *Ognjeplamtiča* pokažejo, da ima nesramni ton parodije narodnega epa pomembno vlogo pri oddaljitvi od romantike. Parodija epa bo eden od najpomembnejših žanrov v obdobju, ki ga imenujemo »med romantiko in realizmom«.

5. V nasprotju z madžarsko književnostjo je prvi slovenski **roman** izšel precej pozno, Ivan Macun pa ga v svoji monografiji omeni le zelo na kratko. Strokovna literatura ni enotna v tem, v katero podskupino sodi *Deseti brat*. Poleg značilnosti realizma so v njem močno opazni elementi romantike in sentimentalizma, zato je prvi slovenski roman dvojni pojav. Poleg tega lahko besedilo postavimo na mejo med leposlovjem in zabavno literaturo: medtem ko pripovedovalec pogosto izraža refleksije na žanr in na literaturo, lahko v njem vidimo značilnosti pustolovskega romana, kriminalnega romana (ljubezen in umor) in

komedije (parodični prizori, situacijska komika). Vrednost *Desetega brata* vidimo še posebej v tem, da je uresničil narodni literarni program Frana Levstika, ki ga je opredelil v svojem potopisu z naslovom *Popotovanje od Litije do Čateža*.

6. V primerjavi Aranyevega *Toldija* in Levstikovega *Martina Krpana* postaja vidno da sta se oba avtorja odločila za glavni lik, ki ima nadčloveško moč (motiv Strong Johna), oba lika sta znana v narodnih pravljicah, glavna lika prestaneta preizkušnje moči, na koncu v bližini vladarja premagata nasprotnika iz tujine, ki ga prej nihče ni mogel premagati. Glavni lik in nasprotnik se pred bojem rokujeta, nasprotniku izbruhne kri, gledalci gledajo boj od daleč, ko glavni lik premaga nasprotnika, odseka njegovo glavo in jo pokaže gledalcem, ki navdušeno slavijo zmagovalca. Kakor je Arany v *Toldiju* predelal besedilo Pétra Ilosvayja Selymesa, Levstikova **po**vest temelji na pesmi *Pegam in Lambergar*, ki jo poznamo iz ljudskega izročila. To pomembno besedilo kolektivnega spomina, ki je sestavni del obravnavanja vojne, imamo lahko v skladu s pojmovanjem Marka Juvana za kulturni pomnilnik. Po ujemanjih lahko sklepamo, da sta avtorja predelala potujoči motiv, ki je bil znan na našem področju.

7. France Prešeren je po literarno-teoretičnih navodilih Matija Čopa zavestno izdelal različne variante **soneta**, sonetni venec pa sta imela za vrh lirskega opusa. Izredno visoko estetsko raven predstavlja Prešernov *Sonetni venec*, ki je simbol dovršenosti in strukturiranega pesniškega sveta. Virtuozna uresničitev žanra je dvojna, saj hkrati pokaže individualnost in soodvisnost literarnih besedil. Pri preučevanju povezanosti in oddaljenosti sonetov lahko vidimo njihovo različnost in prepletenost, opazna postane vmesnost sonetnega venca med zbirko samostojnih del in pesniškim ciklom.

8. Čeprav je Prešernova pesem od leta 1990 **himna** samostojne in demokratične Slovenije, lahko za ta simbolični naslov – kot v vseh narodnih književnostih – vidimo tako imenovano »tekmovanje«. Prešernova *Zdravljica* je pomen narodne himne dobila precej pozno, kljub temu pa je pomembno delo v avtorjevem pesniškem opusu. Kulturni status pesmi je povečala odločitev cenzure, zaradi katere je ne najdemo v Prešernovi pesniški zbirki in je bila objavljena šele po revoluciji leta 1848. Žanr *Zdravljice* je napitnica, temelji na anakreontski tradiciji. Besedilu lahko najdemo vzporednice v Vörösmartyjevih napitnicah (Gy. Kiss 2005: 163) in v podobi svobode pri Petőfiju (Lukács – Pavičić 2006), kar pomeni nove interference med književnostma. Lirski subjekt *Zdravljice* v okvirih

sproščene družabnosti govori o vprašanjih usode skupnosti, retorična situacija je posebna, prepletata se slovesnost in sproščenost, pesem je torej prigodna pesem, v kateri so vidne transformacije žanra. *Zdravljica* kot narodna himna je enkratna, nenavadna v evropski književnosti glede na žanr, na razumevanje svobode in naroda. Narod v sedmi kitici predstavlja odprtost, govori o svobodi brez mej med narodi, kar je unikatno med sakralnimi simbolnimi besedili.

9. Žanr **gazele** madžarskim bralcem ni tako znan kot slovenskim. Korenine tega vidimo v dejstvu, da je Prešernov opus močno vplival na poznejše avtorje, transformacije žanra so prisotne po obdobju romantike. *Gazele* ustvarjajo *Sonetnemu vencu* podoben pesniški svet, posebnost vidimo v eksotičnem žanru. Ekskluzivna, artistična oblika gazele, ritem, ki izraža dvojnost in verzifikacija so v asociativni zvezi z napetostjo, ki jo vidimo tudi v motiviki. *Gazele* kot primer najbolj znanih besedil Prešernovega ljubezenskega pesništva so referenčne točke v slovenski romantiki in tudi pozneje, ko avtorji poskušajo zavestno ustvarjati pesniško življenjsko delo.

10. Žanrsko vlogo **balade** lahko vidimo v posredovanju, kar nekoliko spremeni običajne ugotovitve, ki so pri recepciji tega žanra veljale od druge polovice 19. stoletja. Balada je pojav, ki nosi več različnih lastnosti (epske, lirske, dramske), pri razglabljanju o njej je pomembno ločiti žanrsko označitev avtorjev od ugotovitev literarne vede. Tako za slovensko kot za madžarsko književnost lahko ugotovimo, da je balada v njiju več ali manj nenehno prisotna in se od časa do časa pojavi v novi transformaciji. Hkrati ne vidimo več vzporednic med književnostma, če izhajamo z alegorično-paraboličnih vidikov, ki so močno vezani na klasične balade madžarske književnosti druge polovice 19. stoletja. Prešernovih in Aškerčevih balad ne moremo interpretirati s stališča politike, skupnosti ali zgodovine naroda tako, kot to lahko storimo z npr. Aranyevimi baladami.

11. Obdobje, ki ga raziskujem, je v zgodovini dramatike pomanjkljivo. Značilno je, da imajo dramska besedila med Linhartom in Cankarjem v monografijah le stransko vlogo, če so sploh omenjena. Res je, da zelo redko najdemo poskuse leposlovnih besedil, ki sodijo v dramatiko, in te drame le redko dosežejo visoko estetsko raven, kljub temu pa ne moremo mimo njih, če hočemo podati celovit pregled tega obdobja. Med žanri ima nedvomno vodilno vlogo **zgodovinska drama**, ki je pogosta v primerih, ko se književnost trudi služiti skupnosti. Levstikov in Jurčičev *Tugomer* temelji na slovanski zgodovini, obravnava boj

med Franki in Slovani v 9. stoletju, v skladu s klasicistično tradicijo je razdeljen na pet dejanj. Glede na konflikte in dvome glavnega lika lahko vidimo vpliv Shakespearja in Schillerja: lik Tugomerja je zapleten, nosi moralne ideje. V raziskavi drame lahko opozorimo na to, da kljub pomanjkanju besedil to obdobje ne pomeni koraka nazaj v procesu sprememb. S pomočjo obravnavnih besedil postane vidno: brez skromne dramske tradicije 19. stoletja ne moremo celovito opredeliti Cankarjevega dramskega opusa.

Zgodovina slovensko-madžarskih literarnih stikov pokaže, da so refleksije pogosto neposredne, empirične, včasih tudi politične. Literarni zgodovinarji obeh narodov drug drugemu dolgujejo literarnozgodovinski pregled sosednje književnosti, ki bi lahko veljal za izhodišče sodobnih raziskav – zgodovino žanrske strukture. S pomočjo »nenehne dinamične metamorfoze« (Fowler 1990: 158) je mogoče narisati žanrsko strukturo v obravnavanem obdobju. Vidimo lahko, kako so žanri individualni, odvisni od drug drugega in – v primeru drame – pomanjkljivi. Iz tega sledi, da žanrska struktura slovenske književnosti v 19. stoletju postane samostojna, hkrati pa se ravna po tradicijo zahodnoevropske literature. Sklepamo lahko, da madžarsko-slovenski literarni stiki stabilizirajo literarno mrežo Vzhodne Srednje Evrope.

Strokovna literatura:

AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2011: *Literarne vrste in zvrsti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

CSERMELY Péter, 2005: *A rejtett hálózatok ereje: mi segíti a világ stabilitását?* Budapest: Vince Kiadó.

ECO, Umberto, 2006: *Nyitott mű: forma és meghatározatlanság a kortárs poétikákban*. Budapest: Európa.

FOWLER, Alaister, 1982: *Kinds of Literature – An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon.

FOWLER, Alaister, 1990: Genre. COYLE, Martin – GARSIDE, Peter – KELSALL, Malcom – PECK, John (szerk.): *Encyclopedia of Literature and Criticism*. London: Routledge.

HITES Sándor, 2011: A magyarországi irodalmak műfaj története a 19. században. *Irodalomtörténet*, 42/2, 131-149.

IMRE László, 1996: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

JUVAN, Marko, 1994: Preseganje romantične dediščine? Ključno besedilo narodne literature v modernizmu in postmodernizmu. *Jezik in slovstvo*, 39/6, 229-244.

JUVAN, Marko, 2017: *Hibridni žanri*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

LUKÁCS István, 2006: *Paralele – Slovensko-madžarska literarna srečanja*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

LUKÁCS István – PAVIČIĆ, Mladen, 2006, A szlovén irodalom története. LUKÁCS István (szerk.): *Szláv civilizáció*. Budapest: ELTE-BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet. Utolsó letöltés: 2019.05.05.

KISS Gy. Csaba, 2005: *A haza mint kert*. Budapest: Nap Kiadó.

MACUN, Ivan, 1863: *Kratak pregled slovenske literature*. Zágráb: Ljudevit Gaj.

S. VARGA Pál, 2005a: *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi.